Rabotnov T. A. 1978—Fitocenologija—
Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta,
Moskva, ss. 384.

Podręcznik napisał jeden z najwybitniejszych współcześnie żyjących ekologów na świecie, autor wielu oryginalnych publikacji z zakresu ekologii populacji i zbiorowisk roślinnych, T. A. Rabotnov. „Fitocenologia" stanowi uwieńczenie bogatego dorobku naukowego autora. Adresowana jest przede wszystkim do studentów biologii, rolnictwa i leśnictwa, częściowo także geografii, z pewnością jednak służyć może jako przysłowiowa kopalnia wiadomości także początkującym naukowcom — geobotanikom.

Dla polskiego fitosocjologa, wychowanego na gruncie środkowoeuropejskiej szkoły Brauna-Blanqueta, dzieło Rabotnova jest przykładem całkowicie odmiennego podejścia do ekologii zbiorowisk roślinnych. Jak w żadnym z dotychczas opracowanych podręczników ukazano tu szeroki wachlarz wzajemnych zależności między rośliną i roślinnością a siedliskiem i biotycznymi czynnikami środowiska. Rabotnov wnikliwie analizuje całokształt powiązań między organizmami składającymi się na konsorcjum, co ułatwia zrozumienie zależności między autotrofami i różnymi grupami organizmów heterotroficznych i pozwala głębiej wniknąć w istotę fitocenozy.

Pojęcie „konsorcjum" nie jest w zasadzie stosowane ani przez ekologów polskich, ani też przez ekologów z krajów anglosaskich. Wprowadzone po raz pierwszy w 1966 r. przez Mazinga, odnosi się do najmniejszej jednostki strukturalno-funkcjonalnej w obrębie biocenozy, w której realizują się powiązania między autotroficzną rośliną jako determinantem tego zgrupowania a jej „konsortami": fitofagami, symbiontami, zoofagami, epifitami, itd. Takie konsorcjum bywa układem wysoce skomplikowanym; autor wskazuje na przykład, że z jednym osobnikiem brzozy pozostają w ścisłych związkach organizmy należące aż do 803 gatunków roślin i zwierząt, nie licząc glonów, bakterii i promieniowców. Konsorcjum i funkcjonalnym zależnościom między organizmami w jego obrębie poświęcona jest część pierwsza podręcznika.

W części drugiej Rabotnov omawia wzajemne stosunki między roślinami w fitocenozach kształtujące się w wyniku: (a) bezpośrednich oddziaływań jednych roślin na drugie, (b) oddziaływań transabiotycznych, tj. dokonujących się poprzez zmiany w siedlisku i (c) oddziaływań transbiotycznych, za pośrednictwem innych organizmów. Autor podkreśla środowiskotwórczą rolę organizmów roślinnych i rozmaitość form wpływu roślin na swoje otoczenie, a w efekcie duże zróżnicowanie mikrosiedlisk w obrębie biochory fitocenozy, umożliwiające współbytowanie gatunków o odmiennych wymaganiach i pełniejsze wykorzystanie zasobów biotopu. W sumie ta część podręcznika jest doskonałym, bardzo plastycznym wykładem na temat jedności zbiorowiska roślinnego i jego biotopu.

Skład gatunkowy i struktura zbiorowisk roślinnych oraz ich zmiany dobowe i sezonowe są przedmiotem rozważań w kolejnej części książki, zatytułowanej „Organizacja fitocenoz". Rabotnov — w odróżnieniu od fitosocjologów reprezentujących szkołę Brauna-Blanqueta — traktuje fitocenozę jako zbiór cenopopulacji, z właściwą dla nich strukturą wiekową, przestrzenną, wielkości osobników i z własną rytmiką rozwojową. Z tego punktu widzenia analizuje także przyczyny fluktuacji i oscylacji w składzie fitocenozy oraz znaczenie tych niekierunkowych zmian dla utrzymania względnej równowagi w warunkach zmieniającego się środowiska.

Produktywność fitocenoz omówiona jest stosunkowo pobieżnie w części czwartej. Poza ogólnymi rozważaniami nad wpływem poszczególnych czynników abiotycznych na produkcję biomasy są tu interesujące dane o produkcji zbiorowisk w różnym wieku i odmiennych pod względem składu gatunkowego i struktury.

Część piąta dotyczy jednego z najwcześniej badanych i najżywiej dyskutowanych zagadnień ogólnoekologicznych, mianowicie sukcesji fitocenoz. Rabotnov wnosi jednak nowe, oryginalne poglądy na temat stabilności zbiorowisk roślinnych oraz przyczyn stopniowych zazwyczaj, wieloletnich i kierunkowych zmian roślinności, zarówno naturalnej jak też pozostającej pod wpływem działalności człowieka.

Ostatnia część książki daje przegląd klasyfikacji zbiorowisk roślinnych. Przyzwyczajony do kryteriów florystycznych polski fitosocjolog znajdzie tu przykłady innych koncepcji klasyfikacyjnych, opartych na kryteriach fizjonomiczno-ekologicznych, dynamiczno-genetycznych, historyczno-genetycznych i innych. Książkę kończą rozważania na temat żywo dyskutowany przez fitosocjologów w ostatnich latach i bardzo kontrowersyjny, mianowicie ciągłości i nieciągłości szaty roślinnej. Całość zamyka wykaz prac cytowanych w tekście, indeks przedmiotowy oraz indeks nazw gatunków roślin.

Wywody autora oparte są na bogatym materiale faktograficznym. Rabotnov powołuje się na kilkaset oryginalnych prac źródłowych; książka dostarcza więc równocześnie cennych wskazówek bibliograficznych dla szczególnie zainteresowanych poruszaną problematyką czytelników. Najistotniejsze są jednak świeże, oryginalne koncepcje autora i wszechstronna, przyczynowa analiza zjawisk ekologicznych przebiegających na poziomie fitocenozy.

Książka odznacza się wieloma walorami dydaktycznymi. Charakteryzuje ją zwarta, niezwykle przejrzysta struktura i zwięzły a przy tym żywy język. Wszystkie pojęcia są precyzyjnie zdefiniowane, a poszczególne zjawiska i procesy zilustrowane umiejętnie dobranymi przykładami. Czyni to wykład nie tylko bardzo interesującym, ale znakomicie ułatwia zrozumienie i przyswojenie treści. Z uwagi na wysoki poziom merytoryczny podręcznika i jego walory dydaktyczne warto byłoby zadbać o przetłumaczenie go na język polski i udostępnienie szerszemu gronu czytelników, zwłaszcza studentom biologii i akademii rolniczych.

Ewa Symonides